

СПЕЦИФІКА КАРТОГРАФІЧНОГО ДОКУМЕНТА

О. А. Поспехова, Г. П. Лукаш

Анотація. У статті розглянуто специфіку картографічного документа як особливого способу зберігання та передачі просторової інформації. Відзначено, що за своїми характеристиками та класифікацією картографічні документи дуже різноманітні, вони виділяються з масиву документів за формою умовних інформаційних знаків, якими закріплюється інформація. Визначено специфічні характеристики картографічних документів: цілеспрямоване моделювання знакових систем, математично визначена побудова, використання специфічних знаків-символів, відбір та узагальнення зображуваних явищ, системне зображення дійсності тощо. Наведена поширена класифікація нетекстових документів, в якій виділено документи ідеографічні та іконографічні.

Ключові слова: картографічний документ, карта, просторова інформація, нетекстові документи, ідеографічні та іконографічні.

Карта – не просто найважливіше джерело географічних знань, а особливий засіб інформації, її не можна замінити ні текстом, ні живим словом. Вважають, що карта виникла раніше писемності. Як окремий різновид документа карта становила предмет зацікавлення для багатьох українських дослідників. Пожвавлення нових наукових публікацій, створення бібліографічних покажчиків, проведення аналізу періодизації карт і картографічного матеріалу, тобто узагальнення теоретичного і науково-практичного досвіду, особливо часто відбувалося у знаменні для історії події. Наприклад, активно досліджувалася роль карт під час світових воєн (Л. Рибченко, М. Майоров, В. Іващенко).

Першим українським істориком картографії був В. Г. Ляскорівський. Його працю продовжили В. О. Кордт, Я. Ф. Головацький, М. С. Грушевський. Серед сучасних вчених – це А. П. Божок та Р. І. Сосса. Праці В. В. Бездрабко [1;2], Г. В. Боряка, Я. Р. Дашкевича, Я. І. Жупанського, М. П. Крикуна, О. А. Купчинського, Т. Ю. Лютої, Ф.П. Шевченка та інших дослідників стали важливим внеском у розвиток основних напрямів вивчення карт й атласів як документа та історичних джерел, еволюції історичної картографії та джерелознавства.

Наукові дослідження дають плідний матеріал для виконання теоретичних студій та поглиблення інформаційного потенціалу у формуванні видових ознак. Карта як окремий різновид документа зацікавила В. В. Бездрабко. Відома дослідниця протягом останніх років у кількох дослідженнях зверталася до згаданого виду документа, звернувши увагу на проблеми картографічного джерелознавства, загальну теорію контексту карти в контексті історії культури [1; 2].

Класифікацію картографічних документів як документів нетекстових здійснив український документознавець Ю. І. Палеха (рис. 1) [3].

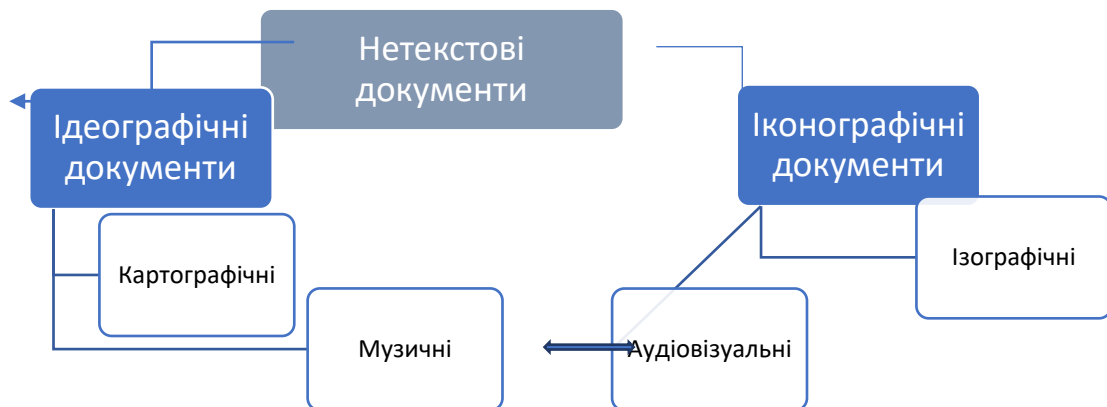

Рис. 1. Класифікація нетекстових документів (за: Ю. І. Палехою)

Карта (за Держстандартом України) – це математично визначене, зменшене, генералізоване зображення поверхні Землі, іншого небесного тіла або космічного простору, що показує розташовані або спроектовані на них об'єкти в прийнятій системі умовних знаків [4]. Елементи карти – це її складові частини, що включають картографічне зображення, легенду, математичну основу, допоміжне оснащення і додаткові дані. Головним елементом будь-якої географічної карти є картографічне зображення – сукупність відомостей про природні чи соціально-економічні об'єкти та явища, їх розміщення, властивості, зв'язки, розвиток тощо. У тематичних картах картографічне зображення поділяють на географічну основу і тематичний зміст [там само].

Карти – дуже ефективний засіб зберігання та передачі просторової інформації. Вони допускають одноразовий огляд простору в будь-яких межах – від невеликої ділянки місцевості до Землі загалом. Географічні карти є найважливішим засобом вивчення земної поверхні, дозволяючи одночасно оглядати територію будь-яких розмірів. Географічні карти застосовуються в різних галузях народного господарства та науки. Вони потрібні для виробництва різних досліджень і проєктування (як основи), для організації землеустрою та адміністративно-господарського управління, для навчання та наукових досліджень. Від кожної карти потрібно, щоб вона була достовірною, точною, досить повною, оглядовою та наочною.

Картографічний документ – це вид ідеографічного документа, що містить картографічні зображення – рисунки земної поверхні, які відображають уявлення людей про оточуючий простір свого існування [4]. Державні термінологічні стандарти України (ДТСУ) регламентують терміни й основні поняття, що застосовуються в науці, техніці та виробництві і відповідають сучасному розвитку. Стандарт України «Картографія. Терміни та визначення» (ДСТУ 2757- 94) містить 248 понять картографії, які поділені на п'ять тематичних розділів.

1. Загальні поняття (11 термінів і визначень).
2. Картографічні твори (59 термінів і визначень).
3. Властивості карти, її складові, способи картографічного зображення (58 термінів і визначень).
4. Математична картографія (77 термінів і визначень).
5. Методика і технологія виготовлення карт (43 терміни і визначення) .

Згідно з вимогами стандартизації для кожного поняття встановлений один стандартизований термін, а для деяких з них наводиться їхня коротка форма (у круглих дужках). Недозволені до вживання терміни-синоніми подаються в круглих дужках після стандартизованого терміна з позначкою «Нд». Терміни, регламентовані в цьому стандарті, обов'язкові для виконання в усіх видах нормативної документації, науково-технічній, навчальній і довідковій літературі та в комп'ютерних інформаційних системах.

Дослідженням і розробкою картографічних документів, вивченням їх сутності, різновидів, систем, форми, окремих елементів, символів, особливостей оформлення і створення, виробництвом і використанням займається картографія – спеціальна галузь науки, техніки і виробництва [5].

Створюються картографічні документи у процесі картографічного виробництва. Під цим поняттям розуміють таке виробництво, головним завданням якого є вироблення в картографічній проєкції зображення – зменшеного та частково узагальненого зображення поверхні Землі, астрономічних небесних тіл чи небесного простору за умови визначення їх в окремій системі умовних знаків чи знакових систем.

Специфічні характеристики картографічних документів (рис. 2) полягають в тому, що об'єкти та явища, що відображає картографічний документ, мають важливу ознаку – географічну точність. Виявляється вона в зменшенні того місця, що розташоване в дійсності, зі збереженням пропорційності розмірів та відношень до різних об'єктів просторового розміщення. Для цього використовують ті чи інші математичні зображення, що отримали назву картографічних проєкцій.

Рис. 2. Специфічні характеристики картографічних документів

Саме ці математичні способи й закріплюють достеменну функціональну залежність між географічним розташуванням і прямокутниками координат цих точок на площині (карті). Оскільки всі об'єкти неможливо показати на обмеженій площі карти, виникає необхідність їх відбору. Відбір та узагальнення в картографічному документі зображуваних об'єктів, виокремлення їх головних типових рис та характерних особливостей називається картографічною генералізацією [4]. Генералізованість – важлива ознака будь-якого картографічного документа. Навіть на найбільш широкомасштабній карті зображення генералізоване, оскільки неможливо показати об'єкти зі всіма подробицями та деталями. Генералізація визначається кількома факторами: масштабом картографічного документа; призначенням, тематикою та особливостями зображуваної території [5].

У сучасних умовах пріоритетний розвиток набули картографічні видання як вид документа. Вони розраховані на широке коло користувачів: карти й атласи автомобільних шляхів, атласи та плани міст, туристичні карти й атласи тощо. Масовими стали видання з рекламними матеріалами. Для забезпечення освітніх потреб збільшується кількість друкованих карт і атласів з історії й географії, контурних карт тощо. Нині до випуску картографічних видань масового попиту залучаються приватні підприємства відповідного профілю, що створює певну конкуренцію в сегменті їхнього виготовлення і поширення. Та, незважаючи на це, кількість картографічних видань на території України зберігається за такими відомими та авторитетними картовидавничими підприємствами, як ДНВП «Картографія», Київська військово-картографічна фабрика, «Мапа», Укргеодезкартографія, Державна картографічна фабрика, Державна геологічна служба, НПФ «Гео'с», ТОВ «Миклухо-Маклай», ЗАТ «Інститут передових технологій» тощо [6].

Найбільша кількість картографічних видань України випускається в Києві, де зосереджено потужні картоскладальні та картовидавничі підприємства. Отже, підсумовуючи вищезазначене, ми можемо стверджувати, що картографічні документи – найавторитетніше джерело інформації про особливості просторового розміщення об'єктів, явищ природи та суспільних процесів, вони відіграють важливу роль у соціально-економічному розвитку держав. Їх використовують під час розроблення сучасних регіональних економічних програм, складання довгострокових тематичних прогнозів, схем розміщення виробництва на окремих територіях, з метою розвитку туризму тощо. Без цих документів сьогодні неможливе вирішення наявних у суспільстві проблем: економічних, екологічних, транспортних, енергетичних, а також раціонального використання природних ресурсів, розвідки родовищ корисних копалин [6].

Комп'ютерні технології значно спростили виготовлення видавничих оригіналів, у яких зображення подане пошарове (за змістом, геометрією, кольоровим оформленням). Електронні лазерні кольоророзподільчі системи повністю виключають ручну підготовку

видавничих оригіналів і дозволяють в автоматичному режимі швидко й надійно одержувати фотоформи з кольорових карт досить великого формату. Така технологія включає три послідовних процеси: 1 – фоторепродукування – перетворення зображення оригіналу карти у фотоформи; 2 – виготовлення друкованих форм на основі фотоформ; 3 – друкування (тиражування) – отримання потрібної кількості відбитків із друкарських форм [6].

Для зберігання отримане зображення може бути записаним на електронних носіях. Для тиражування картографічних творів у разі необхідності виготовлення незначної кількості примірників досить ефективним є електростатичний друк. Він здійснюється шляхом виведення електронного зображення на плотири чи принтери – пристрої, за допомогою яких зображення фіксується на папері, пластику, фоточутливих матеріалах та інших носіях. При цьому забезпечується сучасний дизайн, якісне багатокольорове відображення картографічного твору. Цей спосіб є особливо актуальним для оперативного друку [5].

Найновітнішим і найперспективнішим є цифровий друк, що поступово витісняє інші способи друку [6]. Сучасні кольоророзподільчі системи проводять кольороподіл за кількістю фарб (на основі обраної кольорової моделі), а результат передають на спеціальні друкарські машини, які почергово наносять кожен фарбу на матеріал друку. При цьому способі друку відсутні фотоформи і, відповідно, друкарські форми.

Шлях картографування з глибокої давнини до наших днів – це шлях від образних схематичних ескізів, що з'явилися ще до зародження писемності, й до сучасної картографії. За своїми характеристиками та класифікації картографічні документи дуже різноманітні, вони виділяються з масиву документів за формою умовних інформаційних знаків, якими закріплюється інформація. Картографічний документ – це дуже ефективний та інформативний спосіб зберігання, представлення і передачі географічної (що має просторову прив'язку) інформації.

Abstract. The article considers the specifics of the cartographic document as a special way of storing and transmitting spatial information. It is noted that the cartographic documents are very diverse in their characteristics and classification, they are distinguished from the array of documents in the form of conditional information signs, which fix the information. Specific characteristics of cartographic documents are determined: purposeful modeling of sign systems, mathematically determined construction, use of specific signs-symbols, selection and generalization of depicted phenomena, system image of reality, etc. A common classification of non-text documents is given, in which ideographic and iconographic documents are distinguished.

Keywords: cartographic document, map, spatial information, non-text documents, ideographic and iconographic.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Бездрабко В. В. До історії вивчення картографічного документа в Україні. URL: http://dspace.univer.kharkov.ua/bitstream/123456789/5081/2/Bezdrabko_V_V.pdf
2. Бездрабко В. В. Сучасні історичні студіювання документа: En bloc et en détail. URL: <http://histans.com/JournALL/journal/2009/3/13.pdf>
3. Палеха Ю. І. Загальне документознавство. Характеристика та класифікація картографічних документів. URL: <https://ukrtxtbook.com/zagalne-dokumentoznavstvo-palexa-yu-i/zagalne-dokumentoznavstvo-palexa-yu-i-xarakteristika-ta-klasifikaciya-kartografichnix-dokumentiv.html>
4. ДСТУ 2757-94 «Картографія. Терміни та визначення». Київ, 1994. Чинний від 01.01.1996 р. Офіційне видання. 97 с. URL: <https://www.twirpx.com/file/3067588/>
5. Карпінський Ю. О., Лазоренко-Гевель Н. Ю. Архітектура державної топографічної карти. *Всеукраїнська науково-практична конференція «Картографічне моделювання та географічні інформаційні системи»* (3–5 жовтня 2019 року). Львів. нац. ун-т «Львівська політехніка». С. 11–14.
6. Остроух В. І. Упровадження комп'ютерних технологій у процес підготовки карт для поліграфічного видання. *Вісник геодезії та картографії*. 2000. № 4 (19). 162. С. 30–33.
7. Рабчун І. В. Еволюція карти як різновиду документа: від витоків до нового часу: матер. конф. «Теорія та історія соціальних комунікацій» (м. Київ, 11–12 квітня 2014 р.). URL: <http://molodyvcheny.in.ua/ua/conf/soc/archive/25/>
8. Трансформаційні процеси у суспільній та соціокультурній сферах України: монографія / О. М. Анісімова, Л. А. Ковальська, Г. П. Лукаш, О. В. Пригунов, О. С. Щербіна, Т. М. Яворська; відпов. за вип. Т. М. Яворська. Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2021. 185 с.